РОЗДІЛ 6. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ТРУДОВИХ УМІНЬ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУPSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE FORMATION
OF WORK SKILLS IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Стаття присвячена одній з актуальних проблем трудового виховання дітей старшого дошкільного віку – формуванню трудових умінь. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як «трудова діяльність», «трудова вміння», «трудова навички», аналізуються погляди педагогів та психологів на досліджувану проблему.

У статті говориться про те, що дитячий вік є найважливішим періодом для формування практичних навичок, коли пластичність людської психіки дає змогу легко пристосовуватися до умов певної діяльності і засвоювати ті чи інші трудові вміння, а потім використовувати їх.

Основна увага зосереджується на психолого-педагогічних аспектах розвитку трудових умінь у дітей старшого дошкільного віку. Звертається увага на функціональні механізми трудових дій та важливість урахування вікових особливостей дітей в опануванні своєрідних прийомів роботи, виробленні індивідуального стилю трудової діяльності. Вказується на те, що розвиток трудових дій полягає у зростанні їх автоматизованості, контрольованості, тож важливо проводити роботу з розвитку зорового та кінестетичного контролю в дітей, що буде сприяти автоматизації дій і успішному опануванню трудових умінь.

Зазначено етапи, за умови виконання яких можливе формування окремих трудових умінь. Значне місце в роботі приділяється розгляду методів керівництва трудовою діяльністю у процесі формування трудових умінь дітей дошкільного віку, як-от: показ кожної трудової дії та її послідовності; словесне пояснення; загальне нагадування; оцінка якості виконання трудового завдання. Розкривається специфіка засвоєння дитиною етапів діяльності у процесі організації трудового виховання та навчання. Здійснено аналіз педагогічних вимог, їхнього впливу на успішність реалізації завдань розвитку особистих трудових умінь дітей.

Ключові слова: діти дошкільного віку, трудове виховання та навчання, праця дітей,

трудова вміння, навички, трудова діяльність, виховна функція праці, заклад дошкільної освіти.

The article is devoted to one of actual problems of labour education of preschool children – the formation of labor skills. In particular, the essence of such concepts as employment, labor skills, labor skills, examines the views of teachers and psychologists in the study of the problem.

The article says that childhood is a critical period for the formation of practical skills, when the plasticity of the human psyche makes it easy to adapt to certain activities and to learn certain employment skills and then use them.

The main attention focuses on psycho-pedagogical aspects of development of labor skills of children of senior preschool age. Attention is drawn to the functional mechanisms of the labour action and the importance of taking into account age features of children in mastering the kind of techniques, development of individual style of labor activity. Indicates that the development of labor actions is the growth of automation, testability, so it is important to work on the development of visual and kinesthetic control in children that can help automate actions and the successful formation of labor skills.

Specified stage, subject to the fulfilment of which the formation of individual employment skills. Much of the work focused on the methods of manual labour in the process of formation of human skills of preschool children: screening every employment action and sequence; narrative explanation; a General reminder; assessment of the quality of performing work tasks. Specificity of learning child phases in the process of organization of labor education and training. The analysis of pedagogical requirements and their impact on the success of the implementation of the tasks of personal development of labor skills of children.

Key words: children of preschool age, employment, education and training, child labour, labour skills, labour, educational function of labour, institution of preschool education.

УДК 373.2.015:64
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.30>

Апрелева І.В.,
канд. пед. наук,
старший викладач кафедри теорії
і методики дошкільної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Чаговець А.І.,
докт. пед. наук,
професор кафедри теорії і методики
дошкільної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Яковенко В.В.,
викладач кафедри теорії і методики
дошкільної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Неабияке значення для розвитку особистості дошкільника має залучення дитини до трудової діяльності. Проблема формування трудових умінь у дітей дошкільного віку як частина більш широкої та важливої проблеми трудового виховання особистості дитини в дошкільний період заслуговує на особливу увагу. Підготовка до майбутнього дорослого життя й участь у різних видах діяльності немислимі без певних умінь, навичок та ком-

петенцій, що формуються в дитини протягом перебування її в закладі дошкільної освіти.

Доведено, що дитячий вік є найважливішим періодом для формування практичних навичок, коли пластичність людської психіки дає змогу легко пристосовуватися до умов певної діяльності і засвоювати ті чи інші трудові вміння, а потім використовувати їх.

Загальновідомо, що здійснення завдань трудового виховання, пов'язаних із формуванням тру-

дових умінь, можливе за умови систематичного залучення дитини до праці.

Як уважає Т. Поніманська, «беручи участь у праці постійно, дитина виробляє у собі самостійність, відповідальність, звичку до трудових зусиль, прагнення допомогти товаришеві, ініціативність та інші особистісні якості», проте «часто негативне ставлення до праці є наслідком неправильного залучення до неї – праця як покарання, трудові доручення за відсутності необхідних для них навичок, недостатня увага вихователя до результату, неправильна оцінка зусиль» [11, с. 274].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання інтересу до проблеми організації трудової діяльності дітей у закладах дошкільної освіти знайшло своє відображення в наукових дослідженнях, присвячених різним аспектам трудового виховання.

В історичній ретроспективі проблему трудового виховання розглядали О. Літченко [6], С. Лозинська [7], І. Цюпак [19] та ін.

Пошуку нових ідей трудового виховання, спрямованих на вдосконалення сучасної системи освіти, присвячені праці Г. Беленької [2], Л. Пісоцької [10], М. Машовець [9], Т. Поніманської [11] та ін.

Значний інтерес викликають думки С. Батишева, П. Гальперіна [3], В. Котирло [4], Н. Лабутіної [5], В. Сवादковського [12], інших дослідників у галузі психології та педагогіки щодо формування трудових умінь у дітей дошкільного віку.

На переконання вчених, причиною формування негативного досвіду трудового виховання в дітей є надто високі вимоги до результату дитячої роботи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У результаті зробленого аналізу наукової психолого-педагогічної літератури можемо засвідчити, що уважного ставлення дослідників останнім часом потребує питання психологічних та педагогічних особливостей формування трудових умінь у дітей дошкільного віку.

Мета статті. Більш детальне з'ясування психолого-педагогічних особливостей формування трудових умінь у дітей дошкільного віку ми окреслили метою пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. «Трудова діяльність» – широке поняття, що узагальнює різні види праці, які складаються з низки трудових процесів.

У «Словнику української мови» поняття «праця» трактується як «діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей; труд» [14].

Праця задовольняє потребу дитини в самоствердженні, пізнанні власних можливостей, зближує її з дорослими – так сприймає цю діяльність сама дитина [15, с. 160].

Основним структурним компонентом трудової діяльності є практичні дії, завдяки яким дитина

вступає в безпосередні контакти з навколишнім світом, виявляє активність та ініціативу. Неабияке значення для розвитку особистості дошкільника має формування елементарних трудових умінь та навичок, яких діти набувають у процесі праці. Але це не професійні навички, а навички, які допомагають дитині ставати незалежною від дорослого, самостійною.

Професор В. Сवादковський у книзі «Виховання в дітей працьовитості» пише, що найпростіша трудова операція викликає серйозні зміни у психології і фізичних здібностях дитини. Ця операція ніби розділяє дитину на два різні життя: до цієї операції вона була людиною невмілою, після неї стала вмілою людиною [12, с. 33].

Уміння – здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає вмінь. Утворення умінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, у процесі якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці [18].

Уміння формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не тільки у звичних, а й у змінених умовах. Уміння завжди регулюються під контролем свідомості.

Трудові вміння, за визначенням С. Батишева, – це сукупність трудових дій, які може свідомо відтворити виконавець, за допомогою застосування доцільних способів їх здійснення [1, с. 17].

Дослідник Н. Лабутіна пропонує розуміння трудових навичок як здатність людини виконувати безпомилково певну роботу з найменшими затратами праці і часу, тобто автоматизоване (без контролю свідомості) виконання трудових операцій [5, с. 5]. Термін «навички» використовується у значенні звичної дії, яка виконується легко і впевнено.

Залежно від поставленої мети навички й уміння формуються по-різному.

Виробляють і закріплюють навички шляхом повторення в незмінних умовах діяльності, а для формування вмінь умови діяльності варто весь час змінювати. На основі знань і навичок у межах конкретної діяльності формуються трудові вміння.

У працях О. Сорокіної розкривається роль інтелектуальності в засвоєнні вмінь. Дослідниця визначає такі основні компоненти праці:

- 1) використання знань;
- 2) усвідомлення мети;
- 3) обдумування трудових дій;
- 4) перевірка й оцінка результатів праці;
- 5) практичне виконання необхідних дій.

Отже, чотири компоненти трудової діяльності з п'яти немислимі без виконання розумових операцій [8, с. 101].

На наш погляд, «уміла» діяльність дитини здійснюється в нерозривній єдності розумових, сенсорних і рухових компонентів, за творчого, нестереотипного використання знань.

Усе це свідчить про те, що важливо враховувати індивідуальні особливості дітей, сприяти опануванню своєрідних прийомів роботи, виробленню індивідуального стилю трудової діяльності.

Необхідно зазначити, що на першому місці має стояти усвідомлена праця дітей, у процесі якої вони засвоюють знання, трудові вміння і початкові навички, які породжують у дошкільнят інтерес до трудової діяльності.

Особливістю праці дітей є й те, що, незважаючи на наявність у ній усіх структурних компонентів діяльності, вони поки що перебувають на стадії розвитку й обов'язково передбачають участь і допомогу дорослого.

В аспекті психологічних основ опанування вмінь і навичок, на наш погляд, варто взяти до уваги теорію поетапного формування розумових дій, розроблену Н. Талізіню [17], П. Гальперінім [3].

Формування окремих трудових умінь можливе за умови виконання таких етапів:

- 1) пояснення, як треба користуватися вивченим правилом;
- 2) показ найбільш доцільних способів, прийомів застосування досліджуваного правила;
- 3) пробне виконання;
- 4) удосконалення дії шляхом багаторазового повторення у процесі вправ;
- 5) застосування вмінь в різноманітній практичній і творчій діяльності.

Отже, під час формування трудових навичок необхідно спеціально навчати дітей виконанню конкретних дій.

Старші діти із вказівок дорослого прагнуть дізнатися, як треба робити, яким способом, які рухи використати, щоб вийшло добре і без допомоги дорослого [8, с. 101].

Уважаємо, що найбільш прийнятні для дітей старшого дошкільного віку такі методи керівництва трудовою діяльністю:

- показ кожної трудової дії та її послідовності;
- словесне пояснення;
- загальне нагадування;
- оцінка якості виконання трудового завдання.

Основним методичним прийомом формування навичок є показ виконання елементарних дій та їх послідовності. Ознайомлення дітей зі способами виконання нової дії вимагає детального показу і докладного пояснення кожного руху, їх послідовності. Вирішальне значення водночас має активна поведінка дитини, тобто її практична участь у виконанні даної дії. Можна з упевненістю сказати, що без цього опанувати навичку неможливо. Детальний показ і пояснення, як виконувати ту чи іншу конкретну дію, у поєднанні з безпосередньою

участю в роботі дозволяють навчити дітей старанності, точно добирати та використовувати необхідний спосіб дій.

З формуванням у дітей навичок окремих дій вихователь переходить від показу до докладних словесних пояснень. Вони сприяють закріпленню навичок, виробленню точних рухів, забезпечують можливість діяти згідно з кожним словом вихователя. Пізніше дорослий може надати своєму поясненню більш загального характеру, наприклад: «Згадайте, як треба поливати квіти». Метод загального нагадування використовується тоді, коли навички виконання певного завдання добре закріплені.

Як було зауважено, для формування навичок потрібна тривала систематична участь дітей у виконанні трудових завдань. Завдяки вправленню у здійсненні тих чи інших дій старші дошкільники починають здійснювати ці дії не тільки правильно, але і швидко. Тож тепер стає можливим висунування дітям більш високих вимог до виконання дій, процесу загалом. У зв'язку із цим важливо не тільки тренувати дітей у формуванні трудових навичок, а й перевіряти, як вони здійснюють потрібні дії.

Уважаємо, що у процесі засвоєння дітьми вмінь і навичок обов'язково всюди має бути введений доцільний і чіткий, що не вимагає зайвих рухів і витрати енергії порядок. Зазвичай відсутність системи і послідовності у вимогах призводить до появи неакуратності, знижують організованість дітей, позбавляють їх можливості вправлятися в тій чи іншій навичці.

У процесі організації дитячої праці вихователь повинен враховувати, що дитина відчуває значні утруднення на початкових етапах формування трудової вправності. Так, під час виконання трудової дії увага дитини спрямована на результат, а не на спосіб виконання дії, тому вона допускає багато неточностей, що призводить до низької якості роботи. Навіть після багаторазового показу виконання трудових дій діти часто репродукують їх із помилками.

Відповідно до цього вихователь не повинен забувати про те, що під час навчання дітей трудових дій важливо переключити увагу дітей із результатів дії на спосіб її виконання і характер рухів.

Функціональні механізми трудових дій є надзвичайно складними, оскільки охоплюють велику кількість психічних функцій, когнітивних і сенсомоторних компонентів. У багатьох дітей дошкільного віку спостерігається недостатній рівень сформованості тонких рухів кистей та пальців рук, недостатній зорово-кінестетичний контроль, який відповідає за якісне поєднання рухів руки. Оскільки рука водночас і виконує рух, і контролює його, дітям часто важко фіксувати поглядом рухи обох рук, стежити за якістю рухів та, у разі необхідності, їх коригувати. У зв'язку із цим важливо проводити роботу з розвитку зорового та кінестетичного

контролю в дітей, що сприяє автоматизації дій. Розвиток трудових дій полягає у зростанні їхньої автоматизованості, контрольованості.

У своїй роботі вихователю важливо пам'ятати, що за первинного формування трудових умінь методи показу і пояснення потрібно використовувати неодноразово [13, с. 30–34].

Як показує практика, навіть у старшій групі більше половини дітей не виокремлюють результати праці, трудові дії і не усвідомлюють такі компоненти, як постановка мети і відбір матеріалу. Для розвитку здатності ставити мету у праці важливі усвідомлення мети, уміння бачити результат, володіння способами дій, навичками.

Діти старшого дошкільного віку у звичних ситуаціях визначають мету самі. Зазвичай вони можуть робити це найбільш успішно тоді, коли досягають матеріального результату. Під час формування цілеспрямованої трудової діяльності важливо не тільки, що і як робить дитина, але і заради чого вона працює.

Особливо важливою складовою частиною процесу формування елементарних трудових навичок є наявність мети певної діяльності. На цьому наголошують сучасні вчені, така ж позиція і теоретиків дошкільної педагогіки минулого: «Не можна примусити дитину пиляти, стругати без мети і не слід пропонувати їй працю, яка не відповідає її душі, не зрослась з її інтересами. Лише у праці, за яку вона береться з бажанням, з повним інтересом, слід удосконалювати її око, руку, розвивати почуття, ознайомлювати з технікою справи, вправляти фізичну силу і вчити керувати нею» [16, с. 194].

Ефективність трудової діяльності дітей дошкільного віку значною мірою залежить від того, наскільки бажаний результат відповідає процесуальному моменту, мотиву, інтересу до нього. Вихователю повинен не лише орієнтувати дітей на мету їхньої діяльності, але й розкривати її зміст, викликати інтерес, щоб допомогти зрозуміти мету дій, усвідомити їхню необхідність.

Розглянемо, у чому полягає спеціальна організація процесу засвоєння дитиною етапів діяльності у процесі трудового виховання та навчання. Навчити аналізувати – це сформувати вміння подумки розкласти предмет діяльності на частини, визначити послідовність дій: куди піти, що взяти, де поставити, покласти тощо, тобто послідовність виконання запропонованого завдання. Правильний та повний аналіз завдання визначає ефективність подальшого його виконання.

На основі аналізу предмета практичного завдання планується його виконання. Тобто здійснюється навчання планування власної діяльності. Водночас визначається послідовність дій, у якій кожна наступна дія підготовлена попередньою. Під час планування практичної чи трудової діяльності визначаються необхідні операції, послі-

довність їх виконання та використання відповідних засобів праці, матеріалів, інструментів.

Організація діяльності передбачає добір, підготовку та розташування необхідного для виготовлення виробу матеріалу, інструментів тощо, створення відповідних умов, організацію робочого місця. На основі розробленої технологічної послідовності трудових операцій дитина розпочинає самостійно працювати.

Самоконтролю у процесі діяльності, з огляду на її регуляцію та вплив на розвиток дитини, відводиться одне з найважливіших місць. Самоконтроль передбачає зіставлення трудових дій і отриманого результату зі зразком, з поставленою метою та вимогами.

У дитячому садку під час організації праці дошкільників варто враховувати:

- відповідність роботи віковим особливостям і можливостям;
- доступність трудових доручень для виконання дітьми;
- поступовий перехід від доручення простого змісту до складного.

Дошкільникам не варто пропонувати такі трудові завдання, з якими вони не впораються: відсутність сподіваного результату негативно впливатиме на бажання працювати. Доцільно неодноразово пропонувати дітям виконати роботу однакового змісту праці, щоб вироблялося вміння виконувати певні дії та операції. Не варто допускати, щоб дошкільнята відчували прикрість від невдалих спроб самостійно впоратися із запропонованим завданням, оскільки в такому разі народжується невпевненість у своїх силах і небажання трудитися. Навпаки, заохочення будь-якої спроби дитини проявити самостійність допомагає подолати труднощі, наповнює почуттям радості від власної вмілості, формує основи працьовитості. Необхідно пам'ятати про те, що праця має приносити дітям радість.

Коли вихователю організовує працю, він повинен заздалегідь намітити план, підбати про необхідне обладнання, ясно і чітко уявити собі, чим саме він буде займатися з дітьми, визначити послідовність роботи, її дозування, щоб усі діти мали можливість задовольняти своє бажання трудитися, щоб усім вистачало місця, робочого інвентарю, навчального матеріалу.

Трудова діяльність дітей повинна систематично ускладнюватися. Зміст праці поступово розширюється за умови врахування зростання досвіду дітей, формування в них умінь і навичок.

Висновки. Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що праця має великий педагогічний вплив тільки за умови врахування психологічних та педагогічних особливостей процесу її організації з дітьми дошкільного віку. Засвоєння трудових умінь, а головне, досвіду

самостійного виконання тієї чи іншої роботи формується у процесі спеціально організованої роботи із трудового виховання та навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Батышев С. Трудовая подготовка школьников : Вопросы теории и методики. Москва : Педагогика, 1981. 192 с.
2. Беленька Г. Зростання дошкільника в праці. Київ : Шкільний світ, 2010. 112 с.
3. Гальперин П. Методы обучения и умственного развития ребёнка. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 45 с.
4. Котирло В. Гра, навчання та праця у житті дошкільника Київ : Знання, 1968. 48 с.
5. Лабутина Н. Трудовое воспитание дошкольников : методическое пособие для педагога детского сада. Москва : Вентана-Граф, 2016. 72 с.
6. Літченко О. Трудове виховання дітей дошкільного віку на сторінках педагогічних журналів. *Молодий вчений*. 2017. № 3.2. С. 58–61.
7. Лозинська С. Формування елементарних трудових навичок у дітей дошкільного віку в Україні (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Дрогобич, 2014. 19 с.
8. Люблінська Г. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1974. 356 с.
9. Машовець М. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01. Київ, 1994. 147 с.
10. Пісоцька Л. Зміст трудового виховання дітей старшого дошкільного віку. *Наукові записки Ніженського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2013. № 5. С. 185–190.
11. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
12. Свадковский И. О воспитании трудолюбия у детей : учебное пособие. Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1959. 110 с.
13. Сергеева Д. Воспитание детей дошкольного возраста в процессе трудовой деятельности : учебное пособие по спецкурсу для студентов педагогических институтов по специальности № 2110 «Педагогика и психология (дошк.)». Москва : Просвещение, 1987. 96 с. С. 11.
14. Словник української мови : в 11-и т. Т. 7. 1976. С. 522.
15. Сухомлинский А. Сердце отдаю детям : учебно-методическое пособие. Москва : Издательство политической литературы, 2000. 367 с.
16. Сухомлинський В. Вибрані твори : у 5-ти т. Т. 1 : Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. Київ : Рад. школа, 1976. 654 с.
17. Талызина Н. Формирование познавательной деятельности младших школьников : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1988. 175 с.
18. Уміння. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Уміння> (дата звернення: 20.05.2020).
19. Цюпак І. Розвиток теорії трудового виховання дошкільників у педагогічних дослідженнях ХХ ст. *Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 3–5 квітня 2012 р. Херсон : ХДУ, 2012. С. 147–152.*